

РОЗВИТОК СУБ'ЄКТНОСТІ У ВІРТУАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ НАВЧАЛЬНИХ СЕРЕДОВИЩ І СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ

Назар Максим Миколайович, м. Київ,
<http://orcid.org/0000-0002-9104-2585>

Мещеряков Дмитро Сергійович, м. Київ,
<http://orcid.org/0000-0001-6831-8654>

Анотація

Мета статті – виявити психологічні властивості розвитку суб'єктності у віртуальному просторі навчальних середовищ і соціальних мереж. Розкриваються значні психолого-педагогічні потенціали розвитку суб'єктності у віртуальному просторі мережі Інтернет, де особливу роль відіграє самонавчання під час дистанційних навчальних курсів та обговорення у спільнотах соціальних мереж.

Ключові слова: суб'єктність, психологія дистанційного навчання, віртуальні навчальні середовища, соціальні мережі.

Summary

Article's purpose is to find out psychological properties of subjectnes' development in virtual space of educational environments and social networks. The considerable psychological and pedagogical potentials of subjectnes' development in virtual space of Internet are revealing. Special roles are played by self-training during the distance learning courses and discussions in social networks communities.

Keywords: subjectness, psychology of distance education, virtual learning spaces, social networks.

Вивчення розвивальних можливостей віртуального простору мережі Інтернет, через його зростаючу інтеграцію з різними діяльностями, набуває все більшого наукового та практичного значення. Інформатизація активно охоплює нині сферу трудової діяльності, спілкування, навчання, відпочинку тощо, впливаючи на них та змінюючи мислення мільярдів людей. Когнітивно-орієнтовальні стратегії та, більш широко, ментальні карти людей перебувають у контексті адаптації до значного інформаційного впливу з боку віртуального простору мережі Інтернет. З іншого боку, мережа Інтернет є середовищем обміну, зберігання та створення майже безмежного обсягу інформації та знань, доступним для кожного практично з будь-якого місця Землі, надаючи, за певних умов, потужних психологічних ресурсів для самонавчання та інтелектуального саморозвитку, формування цілеспрямованості та креативного мислення, розвитку суб'єктності тощо. Розвиток суб'єктності як здатності бути джерелом своєї діяльності, активним та ініціативним, цілеспрямовано досягаючи власних цілей і змінюючи інтерсуб'єктну та інтрасуб'єктну дійсність світу, складає, особливо в сучасному інформаційному суспільстві, з його високою динамічністю та інформаційною насиченістю, актуальне завдання, що потребує свого вирішення. Цілком закономірно, враховуючи

сучасність такого завдання, використовувати для його розв'язання і такі ж актуальні та сучасні інформаційні технології, а саме – дистанційне навчання, побудоване на високотехнологічних платформах керування навчальними курсами та обговорення у спеціально створених спільнотах соціальних мереж, активно залучаючи при цьому, разом з фасилітацією і психологічною допомогою, мультимедійні та інтерактивні компоненти.

Мета дослідження – виявлення психологічних властивостей розвитку суб'єктності у віртуальному просторі навчальних середовищ і соціальних мереж.

Предмет дослідження – розвиток суб'єктності у віртуальному просторі навчальних середовищ і соціальних мереж.

Гіпотеза дослідження: наявні суттєві навчально-психологічні можливості для розвитку суб'єктності у віртуальному просторі навчальних середовищ і соціальних мереж.

Завдання роботи: визначити основні технології розвитку суб'єктності в умовах віртуального простору мережі Інтернет; з'ясувати психологічні потенціали розвитку суб'єктності у віртуальних навчальних середовищах інтернет-сайтів і спільнотах соціальних мереж; визначити перспективи подальших досліджень розвитку суб'єктності у віртуальному просторі мережі Інтернет.

Технології розвитку суб'єктності часто пов'язані з формуванням та розвитком когерентних психологічних компетенцій, таких як інтелект, цілеспрямованість, ініціативність, активність, комунікативна компетентність, відповідальність тощо. Суб'єктність слід розглядати як властивість особистості задіювати свої потенціали, інтенції та особливості у діяльності для цілеспрямованої зміни дійсності. Зростання суб'єктності особистості характеризується збільшенням ступеня її впливу на зовнішній світ і на перебудову чи ампліфікацію власних ментальних карт, перетворюючи людину, в основному, з продукту впливів оточуючого середовища на, більшою мірою, творця цього середовища та режисера подій, що відбуваються в ньому. На основі застосування сучасних інфокомунікативних, мультимедійних та інтерактивних технологій підготовлений спектр інструментів, що дозволяють розвивати суб'єктність у віртуальному просторі мережі Інтернет.

Дистанційні навчальні курси є одним з основних навчальних і психологічних інструментів для розвитку суб'єктності. Суть таких курсів полягає у практичному впровадженні гнучкої послідовності алгоритмів у виконанні певних завдань і опрацюванні знань, що дозволяють досягати цілей відповідної навчальної системи з врахуванням індивідуальної специфіки та цілей кожного учня, та втілені у серії занять чи уроків. Заняття чи уроки можуть відбуватися як онлайн, так і офлайн, а самі курси бути більш або менш пролонгованими у часі (від декількох занять до багатьох місяців). Важливою складовою дистанційних навчальних курсів є використання домашніх завдань, націлених не лише на опрацювання потрібних знань, вмінь и навичок, але і на розкриття індивідуальних психологічних особливостей, цінностей, намірів і здібностей учня. Виконання таких домашніх завдань сприяє зростанню

самостійності учіння, більш відповідальному ставленню до навчального процесу, розвитку цілеспрямованості, вмотивованості та інтелекту [12;16].

Іншим важливим компонентом дистанційних навчальних курсів є активне залучення в інтернет-комунікацію або у надання зворотного зв'язку всіх учасників, що, зокрема, створює ефекти групової динаміки та посилює вплив групової навчально-психологічної роботи. Для забезпечення цих задач, як і раніше, застосовуються традиційні інфокомунікативні технології, такі як інтернет-месенджери, електронна пошта, обмін повідомленнями в межах навчальної платформи Moodle (чи аналогічної до неї), але в останній час значно більший акцент робиться на відео- та аудіозв'язку (на платформі Zoom, у програмі Skype чи Viber тощо) та на групових обговореннях (у тематичних спільнотах в соціальних мережах, в системі коментування Disqus та ін.). Активне вираження своєї позиції щодо актуальних питань змісту уроків чи завдань, обмін думками і досвідом, надання зворотного зв'язку позитивно впливає на продуктивність навчання та психологічної допомоги, розширює соціальні зв'язки, розвиває емпатію та поглиблює індивідуальний психологічний досвід [11;14].

Послідовно виконуючи теоретичні та практичні завдання, проходячи етапи контролю опрацьованих знань, вмінь і навичок, учасники формують та розвивають компетенції, відповідні цілям навчальної системи та власним персональним траєкторіям учіння. До завдань дистанційного навчального курсу можуть відноситися теоретичні блоки з інформацією, відеозавдання, вправи на самоаналіз, моделювання ситуацій, рольове програвання ситуацій, релаксацію, тренування нових патернів поведінки у різних життєвих контекстах тощо.

Однією з основних умов здійснення дистанційних навчальних курсів, що продуктивно досягають цілей навчальної системи, є застосування експертного модуля, тобто теоретично обґрунтованих і практично впроваджених критеріїв оцінки результатів навчання під час і наприкінці його проходження. Наслідком оцінки результатів опрацювання учнем знань, вмінь і навичок, зазвичай, може бути відкриття подальших етапів дистанційного навчального курсу, повернення на попередні етапи (з тим навчальним матеріалом, що був опрацьований недостатньо якісно) або залучення ведучого/тьютора для індивідуального спілкування з учнем (зокрема, для з'ясування питань, що викликають найбільші складнощі, оцінки цілеспрямованості та вмотивованості учня, формування стратегії подальшого навчального процесу, розробки плану виконання допоміжних завдань тощо) [1;2].

Значну роль відіграє розробка та використання моделі учня для відповідного дистанційного навчального курсу. Модель реального учня або репрезентації певної вибірки індивідуумів – це спрощене уявлення учня/вибірки, що описує наявні психологічні особливості, стани та процеси, які мають суттєве відношення до цілей навчальної системи. Формування навчального змісту, кількості етапів курсу, складності завдань, ступеню втручання ведучого (тренера, педагога, психолога, тьютора) у групову та індивідуальну роботу, використанні навчальні, розвивальні та психологічні

технології тощо є пов'язаними з моделлю учня, що застосовується для відповідної навчальної системи [8].

За останні роки провідною у мережі Інтернет стала прогресивна навчально-психологічна та розвивальна технологія – віртуальні освітні простори. Ця технологія полягає у розробці, впровадженні та застосуванні особливого ресурсного контексту у мережі Інтернет, що сприяє інтелектуальному саморозвитку та самонавчанню всіх його учасників, і побудований на принципах цілеспрямованості, ініціативності, активності та суб'єктності. Віртуальні освітні простори концентрують та особливим чином організують інформацію (знання), що сприяє зростанню продуктивності навчання, переходу навчання у самонавчання та інтелектуальний саморозвиток. У віртуальних освітніх просторах відбувається обмін знаннями, зворотним зв'язком, пропозиціями і рекомендаціями з тем навчального процесу, психологічних змін та інтелектуального розвитку, ставляться питання і даються відповіді, причому активну роль та суб'єктну позицію у цих процесах мають як педагоги, тренери, психологи і тьютори, так і самі учні [13;14].

Значні психолого-педагогічні потенціали розвитку суб'єктності виявлені під час практичного застосування дистанційних навчальних курсів, розроблених науковою командою лабораторії сучасних інформаційних технологій навчання Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Так, на основі дослідження вибірок учасників таких курсів, як «Інтелектуально-творчий тренінг дорослих», «Тренінг комунікативної компетентності та успішного спілкування», «Тренінг з розвитку суб'єктної активності дорослих користувачів соціальних мереж», «Інтелектуальний тренінг для людей похилого віку» тощо, з'ясовано, що суб'єктність, разом з когерентними психологічними феноменами, такими як інтелектуальний розвиток, цілеспрямованість, комунікативна компетентність, ініціативність, активність, відповідальність, можуть бути розвинуті інструментами дистанційних навчальних курсів, побудованих у віртуальному освітньому просторі. Технологічною платформою слугує модульна система керування навчанням Moodle, активно застосовуються технології інтернет-комунікації, можливості обговорення та коментування у спільнотах соціальних мереж, мультимедійний контент, інтерактивні компоненти тощо. Дистанційні навчальні курси лабораторії доступні за електронною адресою <http://moodle.newlearning.org.ua> та пропонують вільну участь всіх бажаючих [7;9;10;14].

Інший важливий напрямок розвитку суб'єктності під час дистанційного навчання – обговорення та коментування у спеціально створених навчальних спільнотах соціальних мереж. Соцмедіа, на даний момент, характеризуються в основному моделлю побудови спілкування «бульбашки в бульбашці», коли через існуючі канали спілкування початкова інформація проходить через умовних «лідерів думок» і трансформується згідно їх бачення, рефлексії, мотивації, цінностей тощо. Внаслідок людського чинника інформація може видозмінюватися, емоційно забарвлюватися, втрачати початковий сенс або набувати новий. Це, звичайно, впливає на суб'єктність – як групову, так і індивідуальну. Особистості в таких умовах організації мережевого

спілкування, як правило, доступні доволі обмежені форми поведінки: слідувати за думкою лідера, опонувати їй, продукувати власні, або ж суб'єктно, свідомо обирати той варіант, що найбільш доречний саме їй [2;4;14;17].

Для більш ефективного розвитку суб'єктності у віртуальному просторі необхідно мінімізувати подібний вплив, і на етапах проєктування закласти інші моделі спілкування та взаємодії, сприятливі для поставленої задачі, а на етапі реалізації – чітко їх дотримуватися. Принциповим в побудові відповідного простору є вибір таких ресурсів, що надають можливості розвитку суб'єктності, інтелектуальної децентрації, критичного мислення, а також така побудова комунікації, що передбачає керований розвиток суб'єктності [5;6;13;16]. Керованість її розвитку дає змогу формувати суб'єктність у заданому напрямку, замість хаотичного, стихійного набуття, і робити акцент на актуальних для конкретної особистості компонентах.

Розуміння механізмів становлення суб'єктності, їх вірне використання для її розвитку – ключ до ефективної організації керованості цього процесу у віртуальному просторі, зокрема у соціальних мережах.

На поточному етапі досліджень механізмів становлення суб'єктності основними вважаються такі: самоактуалізація; саморегуляція; цілепокладання; прогнозування; проєктування діяльності; структурування та переструктурування орудійно-сміслових схем (когнітивно-орієнтувальних стратегій) діяльності; ієрархізація стратегій; рефлексія; зміна рефлексивної позиції; пріоритизація; самонавчання; самоідентифікація; переструктурування ментальних моделей; комунікація; децентрація мислення; гумор [3;6;15].

Зазначені механізми забезпечують як суб'єктність та суб'єктну активність, так і їх розвиток, а при керованому процесі – формування [16].

Опрацювання механізмів становлення суб'єктності індивідом, усвідомлене оволодіння вже існуючими механізмами значно посилюють його суб'єктність, а також оптимізують активність, додаючи ефективності – адже вона стає більш суб'єктною та цілеспрямованою. В результаті, у продуктивно побудованому віртуальному просторі індивід стає більш автономним і незалежним від наративів інших людей, викривлень інформації, менш вразливим до маніпуляцій, фейків, пропаганди. Свобода мислення відкриває можливості до повнішої самореалізації та досягненню бажаного, адже індивід має змогу усвідомлено ставити перед собою цілі, робити висновки та вибори, що певною мірою відв'язані від явищ конформізму, механізмів психологічного захисту тощо. Врешті решт, індивід набуває змогу свідомо перебудувати, налаштувати наявні психологічні механізми під свої потреби, цілі, ментальну модель і вибудовувати, трансформувати навколо себе суб'єктне поле ще ефективніше [6].

В поточних умовах, утвореними порушенням звичних каналів комунікацій, науково-технічним прогресом, технологізацією та цифровізацією життя, суб'єктність шляхом суб'єктної активності дедалі більше розвиватиметься і здійснюватиметься опосередковано, тим самим трансформуючи суб'єктне поле в симбіозі реального життя з віртуальним

простором, що призведе до поступової перебудови моделей людських взаємодій.

Отже, під час дослідження були виявлені психологічні властивості розвитку суб'єктності у віртуальному просторі навчальних середовищ і соціальних мереж. Гіпотеза дослідження про наявність суттєвих навчально-психологічних можливостей для розвитку суб'єктності у віртуальному просторі навчальних середовищ і соціальних мереж, підтвердилася.

Перспективи подальших досліджень. До перспектив подальших досліджень слід, перш за все, віднести продовження вивчення психолого-педагогічних потенціалів спеціалізованих дистанційних навчальних курсів, націлених на формування та розвиток когерентних до суб'єктності психологічних феноменів; виявлення та актуалізацію особливостей психологічного впливу з боку віртуальних освітніх просторів на розвиток суб'єктності; специфіку взаємодії соцмедіа та суб'єктності; дослідження психологічних механізмів становлення суб'єктності в умовах віртуального простору, зокрема спроектованого; поглиблення знань про суб'єктне поле.

Список літератури

1. Дистанційне навчання: психологічні засади: монографія / Смульсон М.Л. та ін. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. 240 с.
2. Інтелектуальний розвиток дорослих у віртуальному освітньому просторі: монографія / Смульсон М.Л. та ін. Київ : Педагогічна думка, 2015. 221 с.
3. Машбиць Ю.І. Психологічні механізми і технологія навчання: вибрані статті. Київ : Інтерсервіс, 2019. 208 с.
4. Мещеряков Д.С. Психологічні особливості суб'єктної активності у соціальних мережах. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2018. Херсон : Гельветика. № 4. С. 117-122.
5. Мещеряков Д.С. Розвиток суб'єктної активності дорослих користувачів соціальних мереж: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2019. 261 с.
6. Мещеряков Д.С. Соцмедіа в умовах карантину: виклики розвитку суб'єктності. *Технології розвитку інтелекту*. 2020. Т. 4. № 2 (27). URL: [https://psytir.org.ua/upload/journals/4.27/authors/2020/Mescheryakov_DS_Sotsmedi a_v_umovakh_karantynu_vyklyky_rozvytku_subiektnosti.pdf](https://psytir.org.ua/upload/journals/4.27/authors/2020/Mescheryakov_DS_Sotsmedi_a_v_umovakh_karantynu_vyklyky_rozvytku_subiektnosti.pdf) (дата звернення: 22.02.2021).
7. Мещеряков Д.С. Сучасні тенденції дослідження суб'єктності. *Технології розвитку інтелекту*. 2017. Т. 2., № 6 (17). URL: [https://psytir.org.ua/upload/journals/2.6/authors/2017/Mescheryakov_Dmytro_Sergij ovych_Suchasni_tendencii_doslidzheniya_subjetnosti.pdf](https://psytir.org.ua/upload/journals/2.6/authors/2017/Mescheryakov_Dmytro_Sergij_ovich_Suchasni_tendencii_doslidzheniya_subjetnosti.pdf) (дата звернення: 20.02.2021).
8. Мещеряков Д.С., Назар М.М. Психологічні підходи до розробки моделі респондента, що мотивований брати участь у дистанційних навчальних курсах. *Технології розвитку інтелекту*. Т. 1. № 7. URL: http://psytir.org.ua/upload/journals/7/authors/2014/Mescheryakov_Dmytro_Sergiyov

ych_Nazar_Maksym_Mykolayovych_Psyhologichni_pidhody_do_rozrobky_modeli_respondenta.pdf (дата звернення: 20.02.2021).

9. Назар М.М. Інтернет-навчання як базова властивість інформаційного суспільства. *Теорія і практика сучасної психології: зб. наук. пр.* Запоріжжя: Класич. приват. ун-т., 2019. Т. 2, № 1. С. 83-87.

10. Назар М.М. Компоненти продуктивного дистанційного навчального курсу. *New computer technology*. Кривий Ріг: Видавничий центр Криворізького нац. ун-ту. 2019. Vol. 17. URL: <https://ccjournals.eu/ojs/index.php/nocote/article/view/954/985> (дата звернення: 17.02.2021).

11. Назар М.М. Психологічні можливості інфокомунікативних і мультимедійних технологій у здійсненні сучасного навчання. *Теорія і практика сучасної психології: зб. наук. пр.* Т. 2, № 2. Запоріжжя, Класич. приват. ун-т. 2019. С. 102-106.

12. Назар М.М. Розвиток суб'єктності засобами дистанційного групового навчання у віртуальному просторі. *Технології розвитку інтелекту*. 2020. Т. 4. № 2 (27). URL: https://psytir.org.ua/upload/journals/4.27/authors/2020/Nazar_Maksym_Mykolayovych_Rozvytok_sub'yektnosti_zasobamy_dystantsiynoho_hrupovoho_navchannya_u_virtual'nomu_prostorі.pdf (дата звернення: 12.02.2021).

13. Назар М.М., Мещеряков Д.С. Перспективи застосування інтернет-тренінгів для розвитку суб'єктної активності та становлення суб'єктності / *Vzdelávanie a Spoločnosť: Medzinárodný nekonferenčný zborník*. Prešov: Univerzitná knižnica Prešovskej univerzity, 2019. Vol. 4. P. 310-317. URL: <http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Bernatova13> (дата звернення: 18.02.2021).

14. Розвиток суб'єктної активності дорослих у віртуальному просторі: монографія / Смульсон М.Л. та ін. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2018. 180 с.

15. Смульсон М.Л. Психологічні засади розвитку інтелекту дорослих. *Проблеми сучасної психології*. 2020. № 1. С. 9-15.

16. Смульсон М.Л., Мещеряков Д.С., Назар М.М. Психологічні засади проектування інтернет-ресурсів для розвитку суб'єктності дорослих. *Технології розвитку інтелекту*. 2020. Т. 4. № 3 (28). URL: https://psytir.org.ua/upload/journals/4.28/authors/2020/Smulson_Maryna_Lazarivna_Meshcheriakov_Dmytro_Serhiiovych_Nazar_Maksym_Mykolaiiovych_Psykholohichni_zasady_proiektuvannia_internet-resursiv_dlia_rozvytku_subiektnosti_doroslykh.pdf (дата звернення: 21.02.2021).

17. Mescheryakov D.S. Development of the adults' subjectness activity in Facebook. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2019. Т. 71. № 3. P. 282-294. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/2847> (дата звернення: 19.02.2021).